
¹ Голубнича Людмила Олександрівна, кандидат педагогічних наук, доцент
Юридична академія України імені Ярослава Мудрого, кафедра іноземних мов № 3, Харків, Україна

Received October 12, 2013; Revised October 22, 2013; Accepted October 28, 2013

Анотація. У статті розглядається зародження дидактики в так званій «донауковий період». Висвітлено думки античних мислителів стосовно питань навчання дитини та формування її особистості. Узагальнено дидактичні погляди Піфагора, Сократа, Платона, Аристотеля, Марка Фабія Квінтіліана та визначено їхній особистий внесок у становлення освітніх традицій сучасної Європи.

Ключові слова: дидактичні погляди, спосіб навчання, метод навчання, зміст освіти, програма освіти, педагогічна система.

Постановка проблеми. Еволюція суспільства міцно пов'язана з розвитком освіти, адже людство завжди передавало й удосконалювало свій досвід від покоління до покоління. Кожна епоха в житті людства становить перед освітою свої конкретні цілі. Сучасне суспільство висуває перед освітою, яка й була ним створена, щоб виконувати соціальне замовлення, нові вимоги до підготовки майбутніх фахівців.

Але «істинне новаторство у будь-якій справі, особливо у такій складній, як навчання і виховання, є можливим лише на міцному науковому фундаменті, на критичному використанні історичного-педагогічного досвіду минулого, ознайомлення з яким попереджає від непотрібних захоплень та помилок, від відкриття давно відкритого», – відзначає Н.Коляда [4, 54]. Отже, вивчення минулого, осмислення здобутків та прорахунків попередників, педагогічного та дидактичного

досвіду є однією з умов подальшого розвитку не тільки педагогічної науки, але й суспільства в цілому.

Аналіз наукових досліджень свідчить, що різні проблеми сучасної дидактики ретельно вивчали А.Алексюк (дидактика вищої школи), В.Бондар (загальні методолого-теоритичні питання), В.Буряк (організація самостійної роботи учнів), В.Євдокимов (наочність у навчанні), Б.Коротяєв (проблеми класифікації методів навчання, розвиток творчої активності учнів), В.Лозова (проблемне навчання), О.Савченко (формування інтелектуальних умінь школярів, розвиток активності, самостійності й творчості учнів) тощо. Зазначені вчені зверталися й до періоду становлення дидактичної науки, однак не узагальнювали дидактичні ідеї та освітні погляди педагогів та філософів Античного періоду.

Мета статті. На основі аналізу наукової літератури узагальнити освітні погляди найбільш видатних мислителів Античної доби та визначити їхній внесок у становлення дидактичних традицій сучасної Європи.

Виклад основного матеріалу. Поява дидактики була викликана необхідністю систематичного та організованого передавання суспільного досвіду наступним поколінням. В історії розвитку дидактичної науки болгарський філософ і педагог І.Марєв виділяє три стадії.

Перший етап становить найдовший період в історії людства: від древнього світу до Я.Коменського. Його називають донауковим етапом, адже йому притаманні «педагогічна та дидактична творчість», практичне, безпосереднє засвоєння дидактичного процесу спочатку в умовах античності, а потім під час господарювання середньовічної схоластики.

Другий етап розвитку дидактики є більш коротким: від Я.Коменського до появи кібернетики (1950 рр.). Він характеризується розробкою, становленням та плідним розвитком дидактичної системи, дидактичних та педагогічних теорій, формуванням основних законів, закономірностей та принципів навчання й викладання.

Третій етап – найкоротший: від появи кібернетики до наших днів. Він позначився як переломний етап, коли визначені тенденції на вирішення проблем щодо винаходу та введення якісно нових дидактичних теорій. Даний етап відмічається також створенням й застосуванням нових дидактичних матеріалів, технічних засобів навчання, нових освітніх та контролюючих програм [5, 19 – 21].

Отже, дидактика знаходить свої витоки ще в добу Античності. Перші зародки педагогічної думки дослідники виявляють у філософських теоріях стародавнього Китаю, Індії, Сходу та Єгипту, але особливого значення для сучасної Європи набула філософія Стародавньої Греції та Риму, адже саме педагогічні погляди античних мислителів вплинули на формування підґрунтя європейської культури, зокрема, стосовно освітніх традицій. Тому вважаємо за необхідне дещо схематично розглянути основні педагогічні ідеї античних філософів, які пов'язані з основними тенденціями цілеспрямованої організації процесу навчання та які залишили свій відбиток у еволюції дидактики.

Аналіз наукової літератури [1; 2; 3] свідчить, що мислителі Стародавньої Греції: Піфагор (570 до н. е.), Сократ (470/469 – 399 до н. е.), Платон (427 – 347 до н. е.), Аристотель (384 – 322 до н. е.) у своїх філософських роботах достатньо чітко формулювали їхні думки та положення щодо питань виховання та способів навчання дитини, формування її особистості. Всі вони особисто викладали, були засновниками шкіл або гімназій. Наприклад, Піфагор, котрий заснував піфагорійську школу, відому, як «піфагорійський союз» або «піфагорійське братство», бачив ціль своєї школи в тому, щоб виховувати гармонію мислення, почуттів і бажань. Будучи прихильником авторитарного спілкування з учнями, використовував «акроаматичний» спосіб навчання. Основним методом навчання він вважав повчання у вигляді афоризмів, які учні повинні були зрозуміти, засвоїти та застосовувати у житті. Щодо змісту навчання відмітимо, що Піфагор виділяв

математику, геометрію, філософію, медицину та музику в якості необхідних предметів, бо саме вони, на його погляд, пов'язані з поняттями міри та гармонії.

Видатний представник Античної філософії, Сократ, перш за все, залишив для наступних поколінь педагогів та учнів «сократівську бесіду» – метод навчання, орієнтований на пошук істини учнями за допомогою послідовних запитань вчителя, що задаються з визначеною логікою та побудовані в певній чіткої продуманій системі. Даний метод навчання не тільки передбачає активність учнів та призводить до отримання ними нових знань, але й вчить логічному мисленню та вмінню вести діалектичний спір. Стосовно освіти взагалі, на думку Сократа, вона повинна складатися із двох ступенів: основної – оволодіння основами етики та поведінки у відповідності до законів суспільства; допоміжної – вивчення спеціальних практичних предметів, котрі допоможуть людині в її майбутній професійній діяльності. Важливими є також ідеї Сократа про педагогічний процес, який потрібно будувати на добровільних засадах з боку всіх учасників навчального процесу.

Античний філософ, Платон, також залишився в історії дидактики завдяки тому, що розробив у своєму вченні про державу першу цілісну «ідеальну» педагогічну систему (педагогіка складала один з розділів вказаного вчення), засновану на філософській теорії. Хоча Платон сповідував передові для свого часу ідеї природовідповідності у навчанні та вихованні, закликав до не примусових способів викладання та визначав особливості викладання й змісту освіти згідно з віком дитини, однак його система виявилася нежиттєздатною і не зробила значного внеску в розвиток педагогічної науки.

Проте педагогічні погляди учня Платона, Аристотеля, одного з найвидатніших мислителів Античності, мали неабиякий вплив на подальшу еволюцію педагогіки. Перш за все, приймаючи погляди свого наставника про необхідність слідувати за природою та враховувати вікові особливості дітей (саме він вперше запропонував вікову періодизацію), він визначив метою виховання гармонійний розвиток душі людини та виділив три складові виховання: фізичне, моральне й розумове, додаючи немаловажну думку про те, що виховання має бути справою держави. Стосовно дидактики, слід зазначити, що Аристотель не виділяв її в окрему науку, але досить ретельно розглядав ідею навчання. Філософ розумів її як динамічну трансляцію людської культури шляхом передачі знань, культурних цінностей, норм і правил поведінки новим поколінням спеціально підготовленими вихователями. Заслугою Аристотеля вважається також розробка та логічне обґрунтування програми освіти в навчальному закладі. Так, за Аристотелем, зміст освіти у державних школах повинен складатися з чотирьох основних блоків:

1) пропедевтичного (підготовчого), до якого було включено навчання письму, читанню, граматиці, арифметиці, гімнастиці, малюванню, музиці, елементарним знанням логіки, навикам логічного мислення;

2) основного, де передбачалося отримання реальних знань про оточуючий матеріальний світ, що за-

безпечували науки про природу, історія, астрономія, математика, метафізика, філософія;

3) практичного, котрий мав на меті оволодіння моральними нормами, законами, правилами поведінки, що існували в полісі;

4) творчого, який був спрямований на засвоєння знань, вмінь та навичок, необхідних для практичної професійної і творчої діяльності, куди входили риторика, поетика, предмети по професійній підготовці тощо.

Відносно методів навчання, котрі панували у Стародавній Греції, відмітимо, що Аристотель піддавав критиці вербальні способи навчання. Натомість він підкреслював важливість практичних методів, доказуючи необхідність практичного дослідження оточуючого світу, узагальнення досвіду учнів та формування понять на основі асоціацій.

У Римській імперії педагогічна думка отримала відображення в працях Марка Фабія Квінтіліана (35 – б. 96 рр. до н. е.), який був видатним педагогом, відомим оратором, адвокатом, засновником першої в Римі державної ораторської школи. Свій педагогічний досвід він узагальнив та виклав у 12 книгах, що мають назву «Про виховання оратора» або «Повчання оратора». У вказаному труді автор представив злагоджену систему педагогічних поглядів на виховання справжнього оратора, який повинен бути гармонійно розвинутою особистістю та мати найкращі людські якості. Так, згідно з Квінтіліаном, виховувати дитину потрібно з народження, враховуючи «поступовість дитячого розвитку». При цьому родина повинна приділяти найбільшу увагу розвитку пам'яті та мовлення, поряд з зазначеним дитина до 7 років мусить оволодіти ще грецькою та латинською мовами, яким однак не слід переважати над рідною мовою. Подібний дошкільний розвиток, на погляд Квінтіліана, слугує основою для подальшого навчання.

Стосовно шкільного навчання, підкреслимо, що Квінтіліан був прихильником загальнодоступної шкільної освіти, що базується на позитивному впливі педагогів на учня. Зауважимо, що Квінтіліан уперше в історії педагогіки сформулював загальні вимоги до особистості вчителя: любити дітей, бути їм гарним прикладом в усьому, розмовляти чистою мовою, бути освіченим. Він обґрунтував також і низку дидактичних вимог: вивчати одночасно кілька предметів, чергуючи їх певним чином; для міцного засвоєння знань застосовувати систему вправ і повторення, поєднувати заучування матеріалу з його осмисленням, враховувати індивідуальні особливості учнів, досягати почуття радості у навчанні. Найкращим засобом «підтримки старанності» та бажання навчатися, а також розвитку самостійності та самолюбства педагог вважав колективні заняття у невеликих групах, де панує принцип агоністики, тобто змагання серед учнів. Основним методом навчання Квінтіліан визнавав індуктивний метод: від простого до складного; змістом початкового навчання визначав граматику та стиль, мораль, початок математики й музику. В процесі навчання, завжди дотримуючись правила індуктивності, мислитель виділяв три послідовні стадії: наслідування, теоретичне наставлення, вправи. В якості головних дидактичних прийомів Квінтіліан рекомендував використовувати наступні прийоми:

– читання літературних творів з навмисними помилки в граматиці та стилі, котрі учні повинні знайти й виправити;

– прийоми розвитку точної пам'яті;

– заучування напам'ять спеціально підібраних зразків промов.

Зазначимо, що праця Марка Фабія Квінтіліана отримала визнання серед педагогів та протягом кількох століть використовувалась в якості підручника для підготовки ораторів.

Таблиця 1.

Мислитель	Дидактичні погляди	Особистий внесок
Піфагор	Спосіб навчання – «Акроаматичний». Основний метод навчання – повчання у вигляді афоризмів. Зміст навчання – математика, геометрія, філософія, медицина та музика.	Створив « піфагорійський союз », який серед інших виконував і педагогічні функції, що мало великий вплив на систему освіти Греції.
Сократ	Спосіб навчання – активність учнів та добровільність як з боку учня, так і вчителя. Основний метод навчання – «сократівська бесіда». Зміст навчання – дві ступені: основна – оволодіння основами етики та поведінки у відповідності до законів суспільства; допоміжна – вивчення спеціальних практичних предметів для майбутньої професійної діяльності.	Винайшов « сократівську бесіду » – метод навчання, який отримав подальший розвиток на різних етапах еволюції дидактики.
Платон	Спосіб навчання – не примусовий. Основний метод навчання – гра як природний вид діяльності дітей. Зміст навчання – гімнастика, риторика, філософія.	Розробив першу цілісну педагогічну систему .
Аристотель	Спосіб навчання – активність учнів. Основні методи навчання – практичні методи: практичне дослідження оточуючого світу, узагальнення досвіду учнів та формування понять на основі асоціацій. Зміст освіти – чотири основних блоки: 1) пропедевтичний (підготовчий): письмо, читання, граматики, арифметика, гімнастика, малювання, музика, елементарні знання логіки, навички логічного мислення; 2) основний: науки про природу, історія, астрономія, математика, метафізика, філософія; 3) практичний: оволодіння моральними нормами, законами, правилами поведінки, що існували в полісі; 4) творчий: риторика, поетика, предмети по професійній підготовці тощо.	Вперше запропонував вікову періодизацію . Розробив та обґрунтував програму освіти в навчальному закладі.
Марк Фабій Квінтіліан	Спосіб навчання – колективний з застосуванням принципу агоністики: змагальності між учнями. Основні методи навчання – читання літературних творів з навмисними помилки в граматиці та стилі, котрі учні повинні знайти й виправити; прийоми розвитку точної пам'яті; заучування напам'ять спеціально підібраних зразків промов. Чітко дотримуючись індуктивності, застосовував три стадії у навчанні: наслідування, теоретичне наставлення, вправи. Зміст початкового навчання – граматики та стиль, мораль, початок математики й музики.	Розробив цілісну систему дидактичних рекомендацій . Обґрунтував вимогу враховувати індивідуальні особливості учнів. Розглянув проблему співвідношення між природою людини та її розвитком , а також їх взаємозв'язку. Вперше сформулював вимоги до вчителя .

Дидактичні погляди найбільш видатних мислителів та педагогів епохи Античності та їхній особистий внесок у розвиток дидактики відображено й узагальнено в представленій нижче таблиці 1.

Отже, аналізуючи таблицю, робимо висновок про те, що, по-перше, дидактичні ідеї представників різних філософських напрямів відрізнялися поглядами на спосіб навчання, основний метод навчання та зміст навчання; по-друге, навчання у навчальних закладах перелічених педагогів-філософів Стародавніх Греції та Риму відбувалося на основі послідовного засвоєння програми навчання, яка однак складалася з неоднакових предметів, але здебільшого включала граматику, арифметику або математику, гімнастику, музику; по-третє, дидактичні традиції, закладені досліджуваними мислителями, не були досконаліми: навчання проводилося, зазвичай, у формі «калькованого» повторення матеріалу, запропонованого вчителем, при підпорядкуванні учня вчителю інколи при повній відсутності самостійності й активності учнів, хоча деякі педагогі-філософи вже тоді розуміли велику роль активних методів навчання; по-четверте, філософи, представники Античної доби зробили суттєвий внесок у генезис дидактики та заклали основи сучасних освітніх традицій.

Таким чином, узагальнення результатів дослідження та аналіз наукової літератури дозволяють зробити **висновки** про те, що античні філософи здійснили значний внесок у становлення дидактики: ними було визначено освіту та навчання; розроблено та обґрунтовано програму освіти в навчальному закладі; запропоновано цілісну систему дидактичних рекомендацій; винайдено «сократівську бесіду» – метод навчання, який отримав подальший розвиток на різних етапах еволюції дидактики; обґрунтовано вимогу враховувати індивідуальні особливості учнів. Крім того, античними мислителями вперше в історії педагогіки було створено організацію, яка серед інших виконувала і педагогічні функції, що мало великий вплив на систему освіти Греції; було розроблено першу цілісну педагогічну систему; вперше запропоновано вікову періодизацію; розглянуто проблему співвідношення між природою людини та її розвитком, а також їх взаємозв'язку; сформульовано загальні вимоги до особистості вчителя.

Дидактичні ідеї періоду Античності вплинули на формування підґрунтя європейських освітніх традицій та культури в цілому.

Перспективами подальшої розвідки можна вважати вивчення інших періодів розвитку дидактики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
2. Історія педагогіки / за ред. М.С. Гриценка. – К., 1973. – 447 с.
3. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX в.: учебное пособие для педагогических учебных заведений / под ред. А.И. Пискунова. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М., 2004. – 510 с.
4. Коляда Н.М. Дослідження історії вітчизняного дитячого руху радянського періоду: джерелознавчий аспект / Н.М.Коляда // Історико-педагогічний альманах. – 2011. – № 1. – С. 54 – 60.
5. Марев И. Методологические основы дидактики / И. Марев. – М., 1987. – 221 с.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Encyklopediya osvity [Encyclopedia of Education] / Akad. ped. nauk Ukrainy; golovniy red V.G. Kremin. – K.: Yurinkom Inter, 2008. – 1040 s.
2. Istoriya pedagogiky [Pedagogical History] / za red. M.S. Hricenka. – K., 1973. – 447 s.
3. Istoriya pedagogiky i obrazovaniya. Ot zarozhdeniya vospitaniya v pervobytnom obschestve do kontsa XX v. [Pedagogical and Educational History. From Appearance of Upbringing in Tribal Society till the End of the XX-th c.]: uchebnoye posobiye dlya pedagogicheskikh uchebnykh zavedeniy / pod red. A.S. Piskunova. – [2-e izd., ispr. i dop.]. – M., 2004. – 510 s.
4. Kolyada N.M. Doslidzhennya istorii vitchiznyanoho dytyachoho ruhu radyanskoho periodu: dzhereloznavchiy aspect [Historical Research of National Child Movement of Soviet Period: Source Aspect] / N.M. Kolyada // Istoriyko-pedahohichniy almanah. – 2011. – № 1. – S. 54 – 60.
5. Marev I. Metodologicheskiye osnovy didaktiki [Methodological Basis of Didactics] / I. Marev. – M., 1987. – 221 s.

Golubnycha L.O. Appearance of Didactic Ideas in Antiquity Period

Abstract. The article deals with the rise of didactics during so called “before scientific period”. It shows different ideas of ancient philosophers as for the questions of teaching and forming personality of children. Considerable attention is paid to summarizing Pythagoras', Socrates', Platoon's, Aristotle's, Marcus Fabius Quintilian's didactical thoughts. It determines the philosophers' personal endowment to the standing of the teaching traditions of modern Europe.

Keywords: didactical thoughts, way of teaching, method of teaching, educational program, pedagogical system.

Голубничая Л.А. Становление дидактических идей в период Античности

Аннотация. В статье рассматривается зарождение дидактики в так называемый «донаучный период». Освещены идеи античных мыслителей относительно вопросов обучения ребенка и формирования его личности. Обобщены дидактические взгляды Пифагора, Сократа, Платона, Аристотеля, Марка Фабия Квинтилиана и определен их личный вклад в становление образовательных традиций современной Европы.

Ключевые слова: дидактические взгляды, способ обучения, метод обучения, программа обучения, педагогическая система.